

Araştırma Makalesi
Research Article
DOI: 10.20981/kuufefd.10296

M. Hanifi MACİT

Doç.Dr. | Doç.Dr.

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum /Türkiye
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum-Turkey
mh_macit@hotmail.com

İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme

Öz

İdeoloji, kötü anlamda kullanılma olanağı olan, yani pejoratif bir yapıya sahip özel kavramlardan biridir. Özellikle çeşitli otoriter projelerle neredeyse benzer anlam örüntüsünde kullanılması, Marksist terminolojide yanlış bilinç, hakikatin karşısı olarak tanımlanması bu olumsuz imajı iyice güçlendirmiş, pekiştirmiştir. Acaba ideoloji üzerine söylenebilecek olan her şey onun bir yanılgı, yanlış bir bilinç ve modası geçmiş bir kavram olduğuyula sınırlı mıdır? Bu çalışmada; “ideolojinin olumsuz içeriğini saklı tutarak” onu aşan anlamının ortaya konulabileceğine yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kavramlar

İdeoloji, İşlevsellik, Anlam, Değer, Kaygı.

**Bir şey vurgulandığında her zaman aşırı vurgulanmış demektir.
Jacques Derrida**

I. Giriş

Kavramların olumlu, olumsuz anlamlara sahip olması, bazen mutluluk ve arzu, bazen iğreti ve korku duygusu uyandırması kendisinden bağımsız bir tecrübenin sonucudur. Eğer kavramların bu kullanımdan kaynaklı içeriklere duygusal tepki verme olanakları olsa idi, şüphesiz ideoloji bu talihsizliğin en büyük mağduru olarak karşımıza çıkacak beş on kavramdan biri olurdu. İdeolojinin serüveni açısından bakıldığında da hem her şey onun aracılığıyla açıklanmaya, izah edilmeye çalışılır hem de bütün sorunların bir anaç olarak ona yüklendiği görülür ve bu problem olmakla beraber izah edilmeye de muhtaç bir durumdur. Kavramların tanımlanması ve onlardan ne anlaşılması gerektiği temel bir sorundur, çünkü kavramlar, dini, ahlaki, siyasi ve felsefi tutumlarımız aracılığıyla çok farklı içeriklere bezenir ve başkalaşırlar ve bunun en tipik örneklerinden birisi de yine kuşkusuz ideoloji kavramıdır. Ancak ideolojiyi tanımlama sorunu diğer kavramları tanımlama sorununu aşan bir özelliğe de sahiptir. Zira ideolojiye ilişkin yapılan tanımlamalar, sadece birbirlerinden çeşitli derecelerde farklılıklar içermez aynı zamanda tezat düzeyinde karşıt anlamlarda kullanılır. Bu tanımlamalara kısaca bakacak olursak bu tezat açık olarak görülecektir.

İdeoloji, belirli bir toplumsal grup ya da sınıfa ait fikirler kümesidir.

İdeoloji, toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi süreç olarak tanımlanabilir.

İdeoloji gerçek bilginin önünde dikilen bir engeldir.

İdeoloji, toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen inanç ve fikirlerdir.

İnsanların birbirlerini zaman zaman Tanrı katına ya da böcek seviyesine koymalarına sebep olan şeydir ideoloji.

Birinin ötekini durumundaki çarpıklığı dışsal, belki de aşkın bir noktadan ona anlatmasıdır.

İdeoloji, ülküsel, düşünsel, tinsel değil maddi bir var oluşa sahiptir.

İdeoloji bir dünya görüşüdür.

İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin imgesel bir tasarımıdır.

Yukarıda yapılan bu tanımlamalar dikkate alındığında ortak bir bakış açısından yoksunluk açıkça görülür. Ortak tanım bir tarafa, birbirine oldukça zıt bir anlama ve anlamlandırmanın var olduğu da aşikârdır. Aslında bu tezat, ideoloji kuramına ilişkin iki ayrı geleneğin ve anlama biçiminin kavrama çok ayrı anlamlar yüklemesinden kaynaklanır. Genel bir bakış açısıyla bunun nedeni; Hegel, Marks, Lukacs'ın ve bazı geç dönem Marksist düşünürlerin ideolojiyi yanılsama, çarpıtma ve mistifikasyon kavramlarıyla değerlendirmeleri ve buna karşın sosyolojik ve psikolojik bir bakış açısıyla ideolojinin işlevleriyle ilgilenen John T. Jost ve C.M.Federico gibi araştırmacıların ise ideolojiyi toplumsal yaşamdaki işlevleri üzerinden değerlendirmeye

tabi tutuyor olmalarından kaynaklanır. İdeolojinin bir yanılsama olduğunu söyleyenler, K.Marks'ın meşhur *camera obscura –düşüncelerin gerçekliği çarpıtması, gerçekliğin çarpık, ters olması-* metaforundan hareket eder ve her türlü ideolojik tutumun en nihai noktada gerçekliğin çarpıtılması şeklinde ortaya çıkacağını savunurlar. Bu bakış açısı itibariyle ideoloji gerçekliğin tersyüz edilmiş bir hali, yani bir yanılsamasıdır.¹ İdeolojinin yanlış bilinç olduğu fikrine karşı çıkanlar ise, ideolojinin hiçbir temeli olmayan bir yanılsama değil, somut bir gerçeklik olduğunu savunurlar.² Onlara göre ideolojinin, bir yanılsama olmadığı gibi insanların pratik yaşamlarını düzenlemelerine yardımcı olmaya yetecek ölçüde de bilişsel içeriğe sahip, etkin, maddi bir güç olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İdeolojik dilin zorunlu olarak yanlışlık içereceği ön kabulünden hareketle yapılacak olan her değerlendirme de doğruya tekabül etmeyecektir.

II. İdeolojinin Üç Temel İşlevi

İdeolojiyle ilgili olarak farklı yaklaşımların ve tanımların olması oldukça doğaldır. Çünkü ideoloji ancak logos sahibi bir varlığın mevcudiyeti ile mümkündür. Düşünme ve söylem anlamında özel bir yetiye sahip insan ise gizil öğrenme süreçlerine sahip, eğilimleri, arzuları ve temel güdüleri olan, itaat eden, isyan eden, özdeşleşen, benimseyen, duygu ve davranışları arasında ahenk arayan, güvenilirlik, saygı arayan, sevgi bekleyen, kişisel farkındalığı sağlayabilen ancak sosyal benliği de olan, sosyal davranış düzenliliği sağlamaya çalışan, kültürlenmiş, kültür aktarımında bulunan, farklılıklardan tedirgin, benzerliklerden mutlu olabilen, korkan, kaygı duyan, bazen muktedir olduğunu hisseden, çoğu zaman mağdur/çaresiz olduğunu düşünen, tanımlamak ve tanımak isteyen, anlamak ve anlamlandırmak isteyen, mücadele verebilen, bir mücadele olan hayat karşısında tutunmak için araçlar yapan, amaçlar belirleyen.....bir varlıktır. Bu özellikleri sayfalarca sıralamak mümkün, ancak gereksizdir. İnsanın temel eğilim ve özelliklerine ilişkin bu kısa pasaj bile, ideolojiyle ilgili, onun popüler olan negatif özelliklerini sıralayarak değil, toplumsal işlevleri üzerinden yapacağımız değerlendirmeye arka plan oluşturmaya yeterlidir.

a- İdeoloji belirsizliğe ilişkin korkuyu “katlanılabilir bir kaygıya” dönüştürür.

İnsan, içinde yaşamış olduğumuz evreni anlama gayretine yönelik doğal eğilime sahip bir varlıktır. Her ne kadar farklı yetenek ve donanımlarıyla veya ikincil dereceden olan özellikleriyle tanımlansa da insanın iki temel/doğal güdüsünün var olduğu iddia edilir. Bunların hayatta kalma ve üreme/çoğalma olduğu savunulur. Bu iki güdüden ilki, genellikle hayatta kalmak için verilen mücadeleyle eşitlenir, ancak mücadele kavramının içeriği çok defa eksik veya yanlış doldurulur. Ekseriyetle mücadele bizlere savaş, ağır iş gücü ve temel ihtiyaçlarını gidermedeki bedensel aktiviteyi çağırır. Bunların her biri belirli oranda gerçekliğe tekabül etmekle birlikte, aslında sonuçtur.

¹ Bkz. Helmut Dahm, The Function and Efficacy of Ideology, *Studies in Soviet Thought*, Vol.21, No:2 (May,1980).

² Bkz, John T Jost, Christopher M.Federico, and Jaime L.Napier, “Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities, *The Annual Review of Psychology*, 2009.

Çünkü insanı en fazla kaygılandıran geleceğe ilişkin var olan müphemlik sorunudur ve o bilinmezlikten korkar. Bu korkudur ki hayatı, evreni anlama konusunda onu bu kadar gayretkeş yapmıştır. Kadim zamanlardan günümüze insanın en temel etkinliği hayata ilişkin bu gerçeği aşma adına faaliyette bulunmak olmuştur. Her daim içerisinde bulunduğu varlık alanını, dahil olduğu beşeri ilişkileri çözmek, onları tanımak ve insana ait tanım dünyasının içine sokmak istemiştir; çünkü bu faaliyet onun belirsizliğe ilişkin korkusunu katlanılabilir bir kaygıya dönüştürmüştür. Öngörülemez bir yarının nasıl gelişeceği düşüncesinin insanı esir aldığı basit tecrübe, geleceğin öngörülemez olduğu düşünüldüğünde insanı kaygının merkezine yerleştirir. Modern hayatın sıradanlaştırarak çemberine aldığı ilişkiler ağında bu kaygının çok yaşanmadığı düşünülse de yine bu kaygının ne kadar baskın olduğunun fark edilmesi için, insanın kendisine bütün bunlar “niçin” diye bir soru yöneltmesi yeterlidir. İşte ideoloji de insanın bu bilinmezlik konusundaki kaygısına bir reçete gibidir. Yani onun “niçin” sorusuna belirli bir dizge içerisinde cevap vermesini sağlar; müphem geleceği,, tanımlanmış, anlam dereceleri ve sınırları belirlenmiş kavramlarla inşa etmesine olanak tanır.

b- İdeoloji, toplumsal yaşamda bir “anlam” alanı sağlar.

İdeolojinin sonu ideolojisinin ilginç bir özelliği vardır ki ideoloji bir taraftan irrasyonel bir tutum olarak değerlendirilir, diğer taraftan aşırı rasyonalist bir şey olarak görülür. Birbiriyle tamamen çelişik iki ayrı biçimde görme eğilimi ideolojiyi, hem karanlık, yarı-dinsel inançların beslediği, aşırı tutku ve belagat yüklü şeyler olarak ifade eder, hem de toplumu, bir takım ruhsuz projelerle temelden ve yeniden inşa etmeye isteyen cansız kavramsal sistemler olarak değerlendirir. İnsanları, tutarlı akıl yürütme yetisinden yoksun ve irrasyonel olgular içinde boğulmuş saymak, onlar hakkında verilmiş tipik tutucu hükümlerden biridir. Aynı paralelde insanların büyük çoğunluğunu, inançlarını tamamen içi boş fikirler üzerine oturtacak kadar ahlak ve cahil saymak “insanın” ne’liğine ilişkin kavrayış eksikliğine delalet eder. Bu nedendir ki ideoloji kavramını anlam ve gücün karşılıklı etkileşimi üzerinden değerlendirmek gerekir. Böylesi bir değerlendirme bizi, ideolojiyi katıksız bir yanılısma, hakiki olanın tersyüz edilmiş yada çarpıtılmış bir görüntüsü olarak ele almanın problemlerinden koruyacak ve yine bize hem literatür hem de gündelik maskelenen anlam üzerinden eksik değerlendirmenin tuzaklarına düşmemeyi sağlayacaktır.³ Kişiler ve gruplar çeşitli ideolojileri sahiplenince bu onlara, içerisinde yaşadıkları çevreyi tanımlama ve yorumlama olanağı verir. Aynı paralelde ideoloji, hayatta karşılaşılan problemlerin anlamlandırılmasında kişiye bir öngörü sağlar. Çünkü her dünya görüşü (ideoloji), kendi içerisinde doğru ya da yanlış denemeyecek olan belirli bir algılama üslubu sergiler. Hayatı; kısa, yavan ve minimalist ifadelerle betimler. Bir dünya görüşü belirli bir gramerle, içerdği çeşitli öğeleri belirli bir düzene oturtan kurallar dizgesine göre işler ki bu dizgeye doğru ya da yanlış terimleri açısından bakmanın yararı yoktur. Zira ideolojiler insan doğasına ilişkin varsayımları aracılığıyla ve bu temel işlevselliği ile hem tarihsel olaylara, hem şu anki gerçekliğe hem de geleceğin mümkünliklerine ilişkin bir tasavvur imkânı sunar. Yani karşılıklı bir ilişki olarak ideoloji, tutumların, inançların ve değerlerin düşünce ve eylemler üzerinde nasıl bir tesire sahip olduğuna

³ Bkz, John B. Thompson, İdeoloji ve Modern Kültür, Çev. İdil Çetin, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.

ilişkin bir çerçeve çizer.⁴ İnsan eylemlerinin her daim düşünsel olandan beslendiği, farkındalığı yüksek olan veya olmayan eylemlerimize çeşitli düşüncelerin tesir ettiği dikkate alındığında, ideolojinin “anlam” dünyamızı nasıl inşa ettiği de görülecektir.

Toplumsal davranışı mekanik bir şey gibi dışarıdan anlamak mümkün değildir. İnsanı harekete iten ve sosyal eylemi meydana getiren insanın içinde taşıdığı, ona kılavuzluk eden bazı “değer”ler ve “anlam”lardır. İnsanın dış dünyaya ilişkin algılamalarının dahi onun iç dünyasından, fikir ve düşüncelerinden bağımsız olduğunu söylemek imkânsızdır. Fikirler ve ideolojiler dünyanın anlaşılması ve açıklanması için bakış açısı sunar. İnsanlar her an dünyayı olduğu gibi görmezler, yalnızca olmasını istedikleri gibi görürler. Bilinçli veya bilinçsiz olarak insanlar, davranışlarına yol gösteren ve tutumlarını etkileyen bir siyasal inanç ve değer kümesini benimserler (Heywood 2007: 3). Zira her birimiz toplumsal ilişkiler ağı içerisinde yaşarız ve durmaksızın yorumlar yapar ve ulaştığımız sonuçları başkalarına ifade etmekle, eylemler, semboller ve kelimeler aracılığıyla sahnelemekle, yeniden oluşturmakla ve dönüştürmekle meşgul oluruz. Kendimizi ifade etmemize ve başkalarını anlamamıza aracılık edecek sembolik biçimler, hakikatin karşısı, gizemli ve akıl dışı bir dünyaya ait değildir. Bunlar daha ziyade içinde yaşadığımız gerçekliğin belirli bir bakış açısıyla ve bu bakış açısını oluşturan değerlerle ve inşa ettiğimiz “anlam” ile ilintilidir. İşte ideoloji bu anlam alanının oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

c- İdeoloji, Seküler dünyanın “değer” taşıyıcısıdır.

İddialı bir ifade olma sorunsalını da göz önüne alarak şunu söylemek mümkündür; ideolojiler “seküler dünyanın değer taşıyıcılarıdır”. Veya birçok işlevlerinin yanı sıra bir işlevleri de budur. İster değerleri aşkın otoritenin çeşitli mesajlarının pratiği olarak ele alalım, ister bunu bütün olarak yadsıyıp değerleri, eşya ile olan ilişkide karşılaşılan sorunların çözümleri için başvurulmuş düşünme etkinliğinin ürünü olarak görelim, her iki durumda da değer ve insanın birlikteliği sonucuna ulaşılır. İnsan hangi kaynağa dayanarak değer üretirse üretsin, gerçek olan, değerlerin her daim insanın anlam örüntüsünü belirlediğidir. Aydınlanmanın “seküler akla mutlak iman” postulatı, din ve gelenek kaynaklı değerlerin toplumdan tecrit edilebileceği düşüncesini kuvvetlendirmiştir. F.Bacon ile başlayan ve pozitivist, pragmatist düşünceyle devam eden olguya mutlak yönelim, sekülerleşmenin alt yapısını oluşturmakla kalmayıp, onun devamını ve pratiğini sağlamıştır. Ancak iddia edildiği gibi seküler-modern hayat, insanın değerle olan ilintisini tam olarak koparmak bir yana, sadece bu ilintinin mahiyetini ve araçlarını değiştirmekten ibaret bir işlev görmüştür. Bunun için modern dönemde değerler, din ve kurumları aracılığıyla, gelenek veya mitler aracılığıyla değil, ideoloji ve ideolojiler aracılığıyla insanların anlam alanlarını oluşturmaktadır. Bu değer taşımacılığı bazen açık ve anlaşılır, bazen ince mesajlarla, bazen ise dolaylı ve örtük düzeyde de olsa ideolojiler aracılığıyla dile getirilmektedir ve getirilmeye de devam edecektir. Bu gerçeklik durumunda ciddi bir kayıtlılık söz konusudur. Bu da her söylemin ideolojik olduğudur. Her söylem ideolojiktir, ideoloji eleştirisi başta olmak üzere bu böyledir. İdeolojiyi söylemden ayırmak, ideolojinin dil dünyasına girmeden bir tanım ve anlam dünyası oluşturmak olanaksızdır. Böyle bir olanağın imkânı üzerine

⁴ Bkz,Rolf Schulze, “ome Social-Psychological and Political Functions of Ideology”, The Sociological Quartely, Vol.10, No.1 (1969).

yapılacak olan her değerlendirme kısmi bir realiteyi ifade etse de şu gerçeği de göz ardı etmektedir; ideolojinin dışına çıkmak çoğu kişinin sandığından çok daha zordur. Weber'in materyalist düşünce adına verdiği örneği alıntılacak olursak, Weber'e göre; "Materyalist tarih görüşü, insanın, istediği gibi binip inebileceği bir taksi değildir, çünkü ona bir kez binen devrimciler bile ondan inmekte özgür değildir"(McLellan 2003: 38). Bunun için ideolojiyi sadece bir uğrak olarak görmek doğru değildir; ideolojiyi, dünyayı belirli bir anlam örüntüsünde anlama etkinliği olarak ifade etmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

III. Değerlendirme

İdeoloji hayatın içinde olmaktır. Toplumsal sorunlara duyarlı olmak, birilerinin gayri adil kazanımlarını, çıkar ilişkilerini ve maskelenmiş gerçeklikleri fark etmektir. En basit düzeyde dahi olsa etrafımızda neler olup bittiğine ilişkin kanaat sahibi olmaktır. Tamamen adil bir toplumda kötü/negatif anlamda dahi olsa ideolojiye hiçbir suretle ihtiyaç duyulmayacaktır. Çünkü böylesi bir toplumsal gerçeklikte ideolojinin olumsuz anlamıyla kast edilen işlevine de ihtiyaç kalmamış olacaktır.

Ön kabul içermeyen düşünce diye bir şey de yoktur ve bu anlamda, düşüncelerimizin tamamının ideolojik olduğu söylenebilir. Düşünmenin aktarım aracı olarak "dil" de ideolojiktir. Her dil bir şekilde ideolojiyle ilişiktir ve hatta "dil"i ideolojiden ayırmak, dansçıyı dansından ayırt etmek kadar olanaksızdır. Sürekli olarak ideolojinin önyargıları beslediği söylenir ve bu, bir anlamda doğrudur. Lakin bilinen bir gerçek vardır ki insana ait her değerlendirme, tanımlama ve anlama çabası hep önyargılar içermiştir ve içerecektir. İdeolojiler önyargıları besler de din, ahlak, gelenek ve mitler önyargıları beslemez mi? Bunun için bir fark oluşturulmak isteniyorsa, farkı yaratan şeyin belki de katı önyargılar olduğu unutulmamalıdır. Bu durumda sakınılması gereken şey de ideoloji değil, katı önyargılar olmak durumundadır.

İdeolojiler insanlara belirli referanslar ışığında düşünme anlamında yol gösterici olabildikleri gibi onları önyargıların esiri de yapabilir, bu esaretin farkındalığını da yönlendirebilir. Böylesi bir problematik durumun aşılması sorunu, insana anlam alanı oluşturan ideolojinin referans kaynaklarıyla kapışmaktan daha ziyade, katı önyargıların açacağı sorunu açıklamak olmalıdır. İdeolojiyi hayat mücadelesinin mevzi alanı olarak konumlandırmak doğru bir değerlendirme olmasına rağmen sadece bu işlevi ile sınırlamak bizi eksik bir sonuca götürür. İnsanın doğal eğilimlerinden birisi, verdiği mücadelede mevzi alabilme kabiliyetiyle ilişkili iken, ideolojinin anlam alanı oluşturması da tam bu işlevselliğinden kaynaklanır. Öyle ise kaçınılması gereken veya problematik olan, ideolojinin anlamsallığı üzerinden düşünmek değil, düşünme ve anlam alanı oluşturma etkinliğinde katı önyargılara kapılmamanın gerekliliğidir. Unutmamak gerekir ki hemen hemen bütün toplumsal kurumlar ve üst anlatılar savundukları şeyde yeterince haklı ama reddettikleri şeyde hatalı olabilirler.

A Philosophical Evaluation Over Ideology

Abstract

Ideology is a thing which has possibility to be used unwanted meaning, that is, it is one of the concepts having pejorative structure. Its being used in nearly similar meaning pattern especially with various authoritarian projects, wrong consciousness in Marxist terminology, its being described as an opposite truth strengthen this negative image. Is everything which can be said for ideology limited with its being wrong consciousness and an outdated concept? In this project, an evaluation will be done regarding that “as hiding negative content of ideology” it can be explained the meaning passing it.

Keywords

Ideology, Functionality, Meaning, Value, Worry.

KAYNAKÇA

- Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Ahmet Kemal Bayram vd, Adres Yayınları, Ankara, 2007.
- Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basım Yayım-Dağıtım, İstanbul, 1998.
- David McLellan, *İdeoloji*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997.
- H.Birsen Örs, Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:40.2009.
- Helmut Dahm, The Function and Efficacy of Ideology, *Studies in Soviet Thought*, Vol.21, No:2 (May,1980).
- John B. Thompson, *İdeoloji ve Modern Kültür*, Çev. İdil Çetin, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.
- John T Jost, Christopher M.Federico, and Jaime L.Napier, “Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities, *The Annual Review of Psychology*, 2009.
- K.Marx- F.Engels, Alman İdeolojisi, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1992.
- Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.
- Michele Barrett, Marx’tan Foucault’ya İdeoloji, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Rolf Schulze, “Some Social-Psychological and Political Functions of Ideology”, *The Sociological Quarterly*, Vol.10, No.1 (1969).
- Terry Eagleton, Eleştiri ve İdeoloji, Çev. Esen Tarım, Serhat Öztopbaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Terry Eagleton, İdeoloji, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.